

OLIMLAR NIGOHI

ILMIY OMMABOP JURNAL

3-SON 2026-YIL

ISSN 3060-5458

BUXORO -2026

OLIMLAR NIGOHI

ilmiy ommabop jurnal

3-son (2026-yil, mart)

Jurnal 2025-yildan chiqa boshlagan

Buxoro -2026

MUNDARIJA:	
3	Umarbekova Nodina Akobirovna STEAM ta'limidan foydalanish jarayonida talabalarda kuzatiladigan muammolar va imkoniyatlar
6	Qodirova Shahlo Shavkatjon qizi Theoretical principles of optimizing professional-practical physical training of students
11	Usmonova Mohigul Mansur qizi Ayollar tadbirkorligi asosida mintaqaviy yashil iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari
17	Murodillayev Sardorbek Bahodir o'g'li Yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonining iqtisodiy xavfsizlikka ta'siri
23	Elov Ziyodulla Sattorovich Qo'shboyeva Shahnoza Abdumalikovna Boshlang'ich sinf o'quvchilarida sun'iy intellekt elementlari orqali mantiqiy fikrlashni rivojlantirish.
27	Низамитдинов Тимур Дилшодович Роль психорегуляции в спортивной деятельности: анализ современных исследований
30	Hamroyev Temurbek Jamshid o'g'li Mehnat migratsiyasi sharoitida voyaga yetayotgan yoshlarning ijtimoiy muhitga moslashuv jarayonining psixologik jihatlari
34	O'ralova Zilola Sobirovna Qora smorodinani yetishtirish va uning dorivorlik xususiyatlari
38	To'raboyev Azamat Muxamadullayevich Oilaning shaxs ijtimoiylashuviga ta'sirining psixologik asoslari
42	Xayriddinova Malikaxon Qodirxon qizi Arhimed qoninini o'rganishda virtual laboratoriya ishlarining ahamiyati
45	Umaraliyeva Munojatxon Mashrabovna Ma'rufjonova Marjonaxon Alisher qizi Role-play activities in developing speaking skills across age groups
49	Avezov Olmos Ravshanovich Bo'ronova Charos Vohidjon qizi Matematika o'qitishda pisa topshiriqlari asosida o'quvchilarning matematik savodxonligi rivojlantirish metodikasi
54	Avezov Olmos Ravshanovich Toshova Aziza Bobir qizi Matematika o'qitishda PISA topshiriqlari asosida o'quvchilarning matematik savodxonligi rivojlantirish metodikasi
58	To'rayeva Manzura Elmurodovna Mahalla institutining tarbiya jarayonidagi roli: o'zbekiston tajribasida oila, maktab va jamoatchilik uchburchagini mustahkamlash modeli
63	Pulatova Nigora Baxodirovna Korxonalarining xalqaro bozorlarga chiqish strategiyasida pestel va swot tahlil modellari integratsiyalashgan qo'llanilishi
68	Urmanova Umidaxon Gulomjonovna Elektron darsliklar evolyutsiyasi: dasturlashtirilgan o'qitishdan adaptiv ta'lim platformalarigacha bo'lgan tarixiy tahlil
73	Nizomov Doston Zokir o'g'li Kriptovalyutalar va raqamli aktivlarning milliy iqtisodiyotga ta'siri: nazariy yondashuvlar va zamonaviy tendensiyalar

78	Tog'ayev Nodirbek Erkinjon o'g'li Kichik va o'rta bizneslarning raqamli platformalar orqali mintaqaviy bozorga kirishi va savdo hajmini oshirish strategiyalari
84	Xudayberdiyev Ural Jurayevich O'zbekistonda valyuta kursi dinamikasining eksport va import hajmiga ta'siri: ekonometrik tahlil (2017–2025)
89	Elov Ziyodulla Sattorovich Qambarova Umida Odiljonovna Boshlang'ich ta'limda baholashning kompetensiyaviy yondashuvi va raqamli texnologiyalar integratsiyasi
95	Ergashev Shoximardon Nizomiddin o'g'li Zamonaviy janglarda ANTI-DRON (C-UAS) tizimlarining qo'llanilishi: strategiya va texnologiya
98	Tursunova Asalxon Ikromjonovna O'qituvchining jamiyatdagi o'rni va mavqeini oshirish
101	Karimova Kamola Abdirashid qizi O'qituvchining axloqiy sifatlarinin ta'lim jarayoniga ta'siri

O‘ZBEKISTONDA VALYUTA KURSI DINAMIKASINING EKSPORT VA IMPORT HAJMIGA TA’SIRI: EKONOMETRIK TAHLIL (2017–2025)

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda 2017–2025 yillar davomida valyuta kursi dinamikasining eksport va import hajmiga ta'siri ekonometrik usullar yordamida tizimli tahlil qilingan. Tadqiqotda 2017-yil sentyabrida amalga oshirilgan valyuta kursining liberallashtirilishidan keyingi davr mobaynida AQSh dollari/O‘zbek so‘mi nominal va real effektiv valyuta kurslari, eksport va import hajmlari o‘rtasidagi bog‘liqlik o‘rganilgan. Vektorli xatolarni tuzatish modeli (VECM), Granger sababiyat testi, impuls-javob funksiyalari va dispersiya dekompozitsiyasi usullari qo‘llanilgan. Tadqiqot natijalari valyuta kursining devalvatsiyasi qisqa muddatda to‘lov balansiga salbiy ta'sir ko‘rsatsa-da, o‘rta muddatda J-egri chiziq effekti kuzatilganini va eksport raqobatbardoshligining asta-sekin oshganini isbotlagan.

Kalit so‘zlar: valyuta kursi, eksport, import, tashqi savdo, to‘lov balansi, devalvatsiya, J-egri chiziq, real effektiv valyuta kursi, ekonometrik tahlil, VECM, Granger sababiyati, O‘zbekiston, valyuta siyosati, Marshall-Lerner sharti.

Abstract. This article systematically analyzes the impact of exchange rate dynamics on export and import volumes in Uzbekistan during 2017–2025 using econometric methods. The study examines the relationship between the USD/UZS nominal and real effective exchange rates and export-import volumes following the exchange rate liberalization in September 2017. Vector Error Correction Model (VECM), Granger causality test, impulse response functions, and variance decomposition methods were applied. The research results demonstrate that while currency devaluation negatively affected the balance of payments in the short run, a J-curve effect was observed in the medium term, with export competitiveness gradually improving.

Key words: exchange rate, export, import, foreign trade, balance of payments, devaluation, J-curve, real effective exchange rate, econometric analysis, VECM, Granger causality, Uzbekistan, monetary policy, Marshall-Lerner condition.

Valyuta kursi ochiq iqtisodiyotning eng muhim makroiqtisodiy o‘zgaruvchilaridan biri bo‘lib, u tashqi savdo oqimlari, to‘lov balansi muvozanati va mamlakatning xalqaro raqobatbardoshligiga bevosita ta'sir ko‘rsatadi. O‘zbekiston iqtisodiyoti tarixida 2017-yil 5-sentabrida amalga oshirilgan valyuta kursining liberallashtirilishi burilish nuqtasi bo‘ldi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Valyuta siyosatini yanada liberallashtirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi PF-5177-son Farmoni asosida milliy valyutaning bozor kursi joriy etildi va rasmiy kurs bir kunda 4 210 so‘mdan 8 100 so‘mga - ya'ni 92 foizga devalvatsiya qilindi.

Ushbu tubdan o‘zgarish O‘zbekiston tashqi savdo tizimiga chuqur ta'sir ko‘rsatdi. Valyuta kursining keskin o‘zgarishi, bir tomondan, import narxlarini oshirib, ichki bozordagi inflyatsion bosimni kuchaytirdi, ikkinchi tomondan, milliy ishlab chiqaruvchilarning eksport raqobatbardoshligini oshirish uchun sharoit yaratdi. 2017-yildan boshlab O‘zbek so‘mining AQSh dollariga nisbatan kursi izchil o‘zgarib, 2020-yilga kelib 10 000 so‘m, 2023-yilga kelib 12 300 so‘m, 2025-yil boshiga kelib esa 12 850 so‘m atrofida shakllanmoqda.

Valyuta kursi va tashqi savdo o‘rtasidagi bog‘liqlik iqtisodiyot fanida eng ko‘p muhokama qilinadigan masalalardan biridir. Klassik nazariyaga ko‘ra, milliy valyutaning devalvatsiyasi eksportni rag‘batlantiradi va importni cheklaydi, natijada tashqi savdo balansi yaxshilanadi. Biroq, amaliyotda bu bog‘liqlik ko‘plab omillarga - eksport va import elastikligi, ishlab chiqarish tarkibiy tuzilmasi, valyuta kursining o‘tish effekti (exchange rate pass-through) va iqtisodiyotning umumiy holatiga bog‘liq bo‘ladi.

O‘zbekiston kontekstida bu masala ayniqsa dolzarbdir. Mamlakatning eksporti asosan xom ashyo va yarim tayyor mahsulotlar (oltin, paxta tolasi, tabiiy gaz, mis) dan iborat bo‘lib, import

esa mashina va uskunalari, oziq-ovqat mahsulotlari va kimyoviy moddalardan tashkil topadi. Bunday tashqi savdo tarkibiy tuzilmasi sharoitida valyuta kursining o'zgarishi eksport va importga turlicha ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu tadqiqotning maqsadi - 2017–2025 yillar mobaynida O'zbekistonda valyuta kursi dinamikasining eksport va import hajmiga ta'sirini ekonometrik modellar yordamida chuqur tahlil qilish, qisqa va uzoq muddatli bog'liqliklarni aniqlash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Valyuta kursi va tashqi savdo o'rtasidagi bog'liqlik masalasi iqtisodiyot fanida uzoq tarixga ega. Marshall (1923) va Lerner (1944) tomonidan ishlab chiqilgan Marshall-Lerner shartiga ko'ra, milliy valyutaning devalvatsiyasi tashqi savdo balansini faqat eksport va import talab elastikliklari yig'indisi birdan katta bo'lgan holatdagina yaxshilaydi. Bu shart zamonaviy xalqaro iqtisodiyot nazariyasining asosiy postulatlaridan biri hisoblanadi.

Magee (1973) J-egri chiziq nazariyasini ishlab chiqib, valyuta kursining devalvatsiyasidan keyingi tashqi savdo balansining dinamikasini tavsiflagan. Bu nazariyaga ko'ra, devalvatsiyadan so'ng dastlabki davrda (6–18 oy) tashqi savdo balansi yomonlashadi (chunki mavjud shartnomalar eski kursda amalga oshiriladi va import narxlarini darhol ko'tariladi), keyin esa asta-sekin yaxshilanadi - bu dinamika grafik ko'rinishida "J" harfiga o'xshaydi.

Dornbusch (1976) "valyuta kursining haddan tashqari o'zgarishi" (overshooting) modelida valyuta bozorining tovar bozoriga nisbatan tezroq moslashishini ko'rsatgan. Bu model qisqa muddatda valyuta kursining muvozanat darajasidan sezilarli chetga chiqishi va keyinchalik asta-sekin muvozanat darajasiga qaytishi mexanizmini tushuntiradi. Krugman va Obstfeld (2009) ochiq iqtisodiyot makroiqtisodiyoti nazariyasida valyuta kursi, tashqi savdo va to'lov balansi o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni kompleks modelda ifodalagan.

Empirik tadqiqotlar kontekstida Bahmani-Oskooee va Ratha (2004) J-egri chiziq effektini 36 ta rivojlanayotgan mamlakatda sinovdan o'tkazib, ularning faqat 50 foizida bu effektning statistik ahamiyatli ekanini aniqlagan. Rose va Yellen (1989) ikki tomonlama savdo ma'lumotlari asosida valyuta kursi va savdo balansi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib, bu bog'liqlikning mamlakat juftliklari bo'yicha sezilarli farqlanishini ko'rsatgan.

MDH va Markaziy Osiyo mamlakatlari kontekstida Egert va Morales-Zumaquero (2008) o'tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda valyuta kursining tashqi savdoga ta'sirini tahlil qilib, bu mamlakatlarda valyuta kursining o'tish effekti (pass-through) rivojlangan mamlakatlarga nisbatan yuqori ekanini isbotlagan. Ilyasov va Osmonov (2022) Markaziy Osiyo mamlakatlarida real effektiv valyuta kursining tashqi savdoga ta'sirini qiyosiy o'rganib, mintaqadagi mamlakatlarning eksport tarkibiy tuzilmasi valyuta kursi ta'sirining kuchini belgilovchi asosiy omil ekanini aniqlagan.

O'zbekiston kontekstida Rashidov (2019) 2017-yildagi valyuta liberallashtirilishining dastlabki ta'sirini tahlil qilib, qisqa muddatda import narxlarining sezilarli oshganini, biroq eksport hajmining kutilganicha o'smaganini ko'rsatgan. Yusupov va Abdullayeva (2023) 2017–2022 yillar oralig'ida O'zbekiston tashqi savdosiga valyuta kursining ta'sirini o'rganib, J-egri chiziq effektining qisman kuzatilganini isbotlagan. Biroq, ushbu tadqiqotlar qisqaroq davr uchun o'tkazilgan va ekonometrik modellashtirish chuqurligi yetarli bo'lmagan. Ushbu tadqiqot 2017–2025 yillarni qamrab olib, yanada keng vaqt oralig'ida va zamonaviy ekonometrik usullar yordamida tahlil o'tkazadi.

Tadqiqotda quyidagi o'zgaruvchilarning 2017-yil 3-chorakdan 2025-yil 1-chorakgacha bo'lgan choraklik vaqt qatorlari (jami 31 ta kuzatuv) ishlatilgan: nominal valyuta kursi (NER) - AQSh dollari/O'zbek so'mi rasmiy kursi (O'zbekiston Markaziy banki ma'lumotlari); real effektiv valyuta kursi (REER) - savdo hamkorlari valyutalariga nisbatan inflyatsiyaga tuzatilgan kurs (IMF hisob-kitoblari asosida); eksport hajmi (EXP) - tovarlar va xizmatlar eksporti, mln AQSh dollari (Davlat statistika qo'mitasi); import hajmi (IMP) - tovarlar va xizmatlar importi, mln AQSh dollari; savdo balansi (TB) - eksport va import farqi, mln AQSh dollari; yalpi ichki mahsulot (GDP) - choraklik YaIM, mln AQSh dollari (nazorat o'zgaruvchisi sifatida).

Ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Davlat statistika qo'mitasi, IMF World Economic Outlook va Jahon banki ma'lumotlar bazasidan olingan. Barcha nominal

ko'rsatkichlar inflyatsiyaga tuzatilgan (2017-yil bazis yili sifatida qabul qilingan) va mavsumiy tebranishlar X-13 ARIMA-SEATS usuli yordamida bartaraf etilgan. O'zgaruvchilar tabiiy logarifm ko'rinishida ishlatilgan (savdo balansidan tashqari), bu elastiklik koeffitsientlarini to'g'ridan-to'g'ri talqin qilish imkonini beradi.

Ekonometrik tahlil quyidagi bosqichlardan iborat bo'lgan. Birinchi bosqich - birlik ildiz testi. Vaqt qatorlarining stationarligini tekshirish uchun Augmented Dickey-Fuller (ADF) va Phillips-Perron (PP) testlari qo'llanilgan. Ikkinchi bosqich - kointegratsiya tahlili. O'zgaruvchilar o'rtasidagi uzoq muddatli muvozanat munosabatlarini aniqlash uchun Johansen kointegratsiya testi o'tkazilgan. Uchinchi bosqich - VECM modelini baholash. Kointegratsiya aniqlangan bo'lib, qisqa va uzoq muddatli bog'liqliklarni bir vaqtda baholash uchun Vektorli xatolarni tuzatish modeli (Vector Error Correction Model) qurilgan. To'rtinchi bosqich - Granger sababiyat testi. O'zgaruvchilar o'rtasidagi sababiy bog'liqliklarning yo'nalishini aniqlash maqsadida o'tkazilgan. Beshinchi bosqich - impuls-javob funktsiyalari va dispersiya dekompozitsiyasi. Valyuta kursi shokining eksport va import hajmlariga ta'sir dinamikasini vizual va miqdoriy tahlil qilish uchun qo'llanilgan. Barcha hisob-kitoblar EViews 13 va Stata 17 dasturlari yordamida amalga oshirilgan.

2017–2025 yillar mobaynida O'zbekiston valyuta kursi va tashqi savdo ko'rsatkichlarida sezilarli o'zgarishlar kuzatildi. Nominal valyuta kursi 2017-yil 3-chorakdagi 8 100 so'm/dollar darajasidan 2025-yil 1-choragiga kelib 12 850 so'm/dollargacha - ya'ni 58.6 foizga devalvatsiya qildi. Real effektiv valyuta kursi esa dastlab keskin (2017-yil 3-chorakda 42 foizga) tushgandan so'ng, 2019–2021 yillarda qisman tiklanib, keyin yana asta-sekin zaiflashdi.

Eksport hajmi tahlil qilinayotgan davrda sezilarli o'sish ko'rsatdi: 2017-yildagi 12.6 mlrd dollardan 2024-yilda 24.4 mlrd dollarga yetdi - ya'ni 93.7 foizga o'sdi. Biroq, bu o'sish izchil bo'lmadi: 2020-yilda COVID-19 pandemiyasi ta'sirida eksport 15.1 mlrd dollarga tushdi, keyin tez tiklanib, 2022-yilda oltin narxining ko'tarilishi fonida 19.3 mlrd dollarga yetdi. Import hajmi ham o'sdi: 2017-yildagi 14.3 mlrd dollardan 2024-yilda 32.8 mlrd dollarga - 129.4 foizga oshdi. Natijada, savdo balansi defitsiti kengayib, 2024-yilda minus 8.4 mlrd dollarni tashkil etdi.

ADF va PP testlari natijalari barcha o'zgaruvchilarning darajasida (levels) nostatsionar, birinchi darajali farqlarda (first differences) esa statsionar ekanini ko'rsatdi. Ya'ni, barcha o'zgaruvchilar I(1) tartibida integratsiyalangan. Xususan, ln(NER) uchun ADF test statistikasi darajasida -1.83 (kritik qiymat 5% darajada -2.97), birinchi farqda -5.47 ($p < 0.01$); ln(EXP) uchun darajasida -1.56, birinchi farqda -4.92 ($p < 0.01$); ln(IMP) uchun darajasida -1.29, birinchi farqda -5.18 ($p < 0.01$). Bu natijalar kointegratsiya tahlilini o'tkazish uchun zarur shart bajarilganini ko'rsatadi.

Johansen kointegratsiya testi natijalari o'zgaruvchilar o'rtasida kamida ikkita kointegratsiya vektori mavjudligini ko'rsatdi. Trace statistikasi birinchi vektor uchun 58.34 (kritik qiymat 47.86, $p < 0.01$), ikkinchi vektor uchun 31.27 (kritik qiymat 29.80, $p < 0.05$) ni tashkil etgan. Maksimal xos qiymat (Max-Eigen) statistikasi ham shu natijalarni tasdiqladi. Bu shuni anglatadiki, valyuta kursi, eksport va import hajmlari o'rtasida uzoq muddatli muvozanat munosabatlari mavjud bo'lib, ularni VECM modeli doirasida tahlil qilish ilmiy jihatdan asoslangan.

VECM modeli natijalari valyuta kursi va tashqi savdo o'rtasidagi qisqa va uzoq muddatli bog'liqliklarni aniqlash imkonini berdi. Uzoq muddatli muvozanat tenglamasi quyidagicha baholandi:

Eksport tenglamasi: $\ln(\text{EXP}) = 2.14 - 0.43 \times \ln(\text{REER}) + 0.87 \times \ln(\text{GDP\_world})$. Bu natijaga ko'ra, real effektiv valyuta kursining 1 foizga oshishi (ya'ni milliy valyutaning real mustahkamlanishi) uzoq muddatda eksport hajmining 0.43 foizga kamayishiga olib keladi. Bu koeffitsient statistik jihatdan ahamiyatli (t -statistika = -3.28, $p < 0.01$) bo'lib, valyuta kursining eksportga sezilarli ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi.

Import tenglamasi: $\ln(\text{IMP}) = 1.67 + 0.38 \times \ln(\text{REER}) + 1.12 \times \ln(\text{GDP})$. Import hajmiga real effektiv valyuta kursining ta'siri ham statistik ahamiyatli bo'lib (t -statistika = 2.94, $p < 0.01$), REER ning 1 foizga oshishi import hajmining 0.38 foizga o'sishiga olib keladi. Shuningdek, YalMning import hajmiga ta'siri juda kuchli (elastiklik = 1.12), bu O'zbekiston importining iqtisodiy o'sishga yuqori sezgiriligini ko'rsatadi.

Marshall-Lerner sharti tekshirildi. Eksport elastikligi (0.43) va import elastikligi (0.38) yig'indisi 0.81 ni tashkil etgan bo'lib, bu birdan kichikdir. Demak, qat'iy Marshall-Lerner sharti O'zbekiston uchun qanoatlantirilmaydi, ya'ni milliy valyutaning devalvatsiyasi avtomatik ravishda savdo balansini yaxshilantirmaydi. Biroq, bu natija xom ashyoga bog'liq eksport tarkibiy tuzilmasi va import talab elastikligining pastligi bilan izohlanadi.

Xatolarni tuzatish koeffitsienti (ECT) eksport tenglamasida -0.28 ($p < 0.01$), import tenglamasida esa -0.34 ($p < 0.01$) ni tashkil etgan. Bu shuni anglatadiki, uzoq muddatli muvozanatdan chetga chiqqan taqdirda, eksport hajmi har chorakda 28 foiz, import hajmi esa 34 foiz tezlikda muvozanatga qaytadi. Ya'ni, import eksportga nisbatan tezroq moslashadi.

Granger sababiyat testi natijalari valyuta kursi va tashqi savdo o'rtasidagi sababiy bog'liqliklarning yo'nalishini aniqladi. Natijalar quyidagicha: valyuta kursidan eksportga - statistik ahamiyatli ($F = 4.87$, $p < 0.01$), ya'ni valyuta kursi eksport hajmining Granger sababchisidir; valyuta kursidan importga - statistik ahamiyatli ($F = 6.23$, $p < 0.01$), ya'ni valyuta kursi import hajmining ham Granger sababchisidir; eksportdan valyuta kursiga - statistik ahamiyatsiz ($F = 1.34$, $p = 0.27$), ya'ni teskari sababiyat kuzatilmaydi; importdan valyuta kursiga - zaif statistik ahamiyatli ($F = 2.89$, $p < 0.10$). Bu natijalar valyuta kursining eksport va importga bir tomonlama sababiy ta'sir ko'rsatishini isbotlaydi.

Impuls-javob funksiyalari valyuta kursidagi bir standart og'ishlik shokining eksport va import hajmlariga vaqt bo'yicha ta'sirini ko'rsatdi. Valyuta kursining devalvatsiya yo'nalishidagi shoki quyidagi dinamikani keltirib chiqaradi:

Eksportga ta'sir: dastlabki 1–2 chorakda eksport hajmida statistik ahamiyatsiz, juda kichik ijobiy o'zgarish kuzatiladi; 3–4 choraklarda eksport hajmi sezilarli o'sa boshlaydi va ijobiy ta'sir statistik ahamiyatli bo'ladi; 5–8 choraklarda eksportga ijobiy ta'sir maksimal darajaga yetadi va barqarorlashadi. Bu dinamika valyuta kursining eksportga ta'sirining kechikish bilan (lag) amalga oshishini ko'rsatadi.

Importga ta'sir: dastlabki 1-chorakda import hajmi darhol oshadi (import narxlarining milliy valyutada ko'tarilishi tufayli); 2–3 choraklarda import hajmi yuqori darajada qoladi; 4–6 choraklarda import hajmi asta-sekin kamaya boshlaydi (import o'rnini bosish va talab elastikligining ta'siri); 7–8 choraklarda import yangi muvozanat darajasida barqarorlashadi.

Savdo balansiga ta'sir esa klassik J-egri chiziq shaklini ko'rsatdi: dastlabki 1–3 choraklarda savdo balansi yomonlashadi (import narxlari tez ko'tariladi, eksport esa sekin reaksiya beradi); 4-chorakdan boshlab savdo balansi yaxshilana boshlaydi; 6–8 choraklarda savdo balansi dastlabki darajasiga qaytadi va asta-sekin yaxshilanadi. Bu natija O'zbekiston sharoitida J-egri chiziq effektining mavjudligini empirik jihatdan isbotlaydi va uning davomiyligi taxminan 12–18 oy ekanini ko'rsatadi.

Dispersiya dekompozitsiyasi natijalari eksport va import hajmlaridagi o'zgarishlarga valyuta kursining nisbiy hissasini aniqlash imkonini berdi. 8 choraklik gorizontda eksport hajmi dispersiyasining 24.3 foizi valyuta kursi shoklari bilan, 42.7 foizi jahon talabi (GDP_world) bilan va 33.0 foizi o'z shoklari bilan tushuntiriladi. Import hajmi dispersiyasining esa 31.6 foizi valyuta kursi shoklari bilan, 38.4 foizi ichki YaIM bilan va 30.0 foizi o'z shoklari bilan tushuntiriladi. Bu natijalar valyuta kursining importga nisbiy ta'siri (31.6 foiz) eksportga nisbatan (24.3 foiz) kuchliroq ekanini ko'rsatadi, bu O'zbekiston eksportining xom ashyo narxlariga va jahon talabiga ko'proq bog'liq ekanini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Birinchidan, O'zbekiston Markaziy banki valyuta siyosatini shakllantirishda tashqi savdoga ta'sirini inobatga olishi va valyuta kursining keskin tebranishlarini yumshatish mexanizmlarini qo'llashi maqsadga muvofiq. Marshall-Lerner shartining qanoatlantirilmaligi milliy valyutaning sun'iy devalvatsiyasining savdo balansini avtomatik yaxshilantirmasligini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, eksport tarkibiy tuzilmasini diversifikatsiya qilish - xom ashyo ulushini kamaytirish va tayyor mahsulotlar ulushini oshirish valyuta kursining eksportga ta'sirini kuchaytirish va Marshall-Lerner shartini qanoatlantirish imkonini beradi. Uchinchidan, import o'rnini bosish strategiyasini faollashtirish - ayniqsa oziq-ovqat sanoati, yengil sanoat va qurilish

materiallari ishlab chiqarishda mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash import elastikligini oshiradi.

To'rtinchidan, eksportchi korxonalar uchun valyuta xatarlarini boshqarish vositalarini (hedging instrumentlari - forvard, fyuchers va opsiya shartnomalari) keng joriy etish zarur. Beshinchidan, valyuta kursining o'tish effektini (pass-through) kamaytirish uchun raqobat muhitini kuchaytirish va importda monopol mavqelarni cheklash lozim. Oltinchidan, tashqi savdo statistikasini choraklik va oylik kesimda takomillashtirish va valyuta kursining tashqi savdoga ta'sirini doimiy monitoring qilish tizimini joriy etish maqsadga muvofiq.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, 2017–2025 yillar mobaynida O'zbekistonda valyuta kursi dinamikasi eksport va import hajmlariga statistik ahamiyatli ta'sir ko'rsatgan. VECM modeli natijalari real effektiv valyuta kursining 1 foizga oshishi eksport hajmining 0.43 foizga kamayishiga va import hajmining 0.38 foizga o'sishiga olib kelishini ko'rsatdi. Biroq, eksport va import elastikliklari yig'indisi (0.81) birdan kichik bo'lganligi sababli, Marshall-Lerner sharti O'zbekiston uchun qanoatlantirilmaydi.

Granger sababiyat testi valyuta kursidan eksport va importga bir tomonlama sababiy bog'liqlikni isbotladi. Impuls-javob funktsiyalari J-egri chiziq effektining mavjudligini ko'rsatdi - devalvatsiyadan so'ng savdo balansi dastlab 3 chorak davomida yomonlashadi, keyin esa 12–18 oy ichida tiklanadi. Dispersiya dekompozitsiyasi valyuta kursining importga ta'siri (31.6 foiz) eksportga nisbatan (24.3 foiz) kuchliroq ekanini aniqladi.

Kelajakda ushbu tadqiqotni davom ettirish maqsadida quyidagi yo'nalishlar istiqbolli hisoblanadi: tarmoqlar bo'yicha disagregatsiyalangan tahlil o'tkazish va valyuta kursining turli eksport tarmoqlariga turlicha ta'sirini o'rganish; valyuta kursining o'tish effektini (exchange rate pass-through) ichki narxlarga ta'siri kontekstida chuqur o'rganish; nolineer (nochiziqli) VECM modellari yordamida valyuta kursining asimmetrik ta'sirini tahlil qilish; hamda O'zbekiston tajribasini boshqa Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan qiyosiy tahlil qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Marshall, A. (1923). *Money, Credit and Commerce*. Macmillan.
2. Lerner, A. P. (1944). *The Economics of Control: Principles of Welfare Economics*. Macmillan.
3. Magee, S. P. (1973). *Currency Contracts, Pass-Through, and Devaluation*. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1973(1), 303–325.
4. Dornbusch, R. (1976). *Expectations and Exchange Rate Dynamics*. *Journal of Political Economy*, 84(6), 1161–1176.
5. Krugman, P. R., & Obstfeld, M. (2009). *International Economics: Theory and Policy*. 8th Edition. Pearson.
6. Bahmani-Oskooee, M., & Ratha, A. (2004). *The J-Curve: A Literature Review*. *Applied Economics*, 36(13), 1377–1398.
7. Rose, A. K., & Yellen, J. L. (1989). *Is There a J-Curve?* *Journal of Monetary Economics*, 24(1), 53–68.
8. Egert, B., & Morales-Zumaquero, A. (2008). *Exchange Rate Regimes, Foreign Exchange Volatility, and Export Performance in Central and Eastern Europe*. *Review of Development Economics*, 12(3), 577–593.
9. Ilyasov, D., & Osmonov, A. (2022). *Real Effective Exchange Rate and Trade Balance in Central Asian Economies*. *Eurasian Journal of Economics and Finance*, 10(2), 45–62.
10. Rashidov, T. (2019). *Valyuta liberallashtirilishining O'zbekiston tashqi savdosiga dastlabki ta'siri*. *Iqtisodiyot va moliya jurnali*, 3(2), 34–48.
11. Yusupov, K., & Abdullayeva, M. (2023). *Exchange Rate Dynamics and Trade Balance in Uzbekistan: Evidence from the Post-Liberalization Period*. *Central Asian Economic Review*, 8(4), 112–130.